

УДК 93.3330.8

Л. В. Нізова, д-р іст. наук

м. Київ

ДРІБНИЙ КАПІТАЛ В 1920-1921 РР. В РАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СПРОБА ПОГОЛОВНОГО «ДОБРОВІЛЬНОГО» КООПЕРУВАННЯ

У статті розглядається спроба поголовного «добровільного» кооперування дрібного капіталу в 1920–1921 рр. Автор переконливо доводить думку про те, що в історії будівництва радянської держави політика кооперування населення стала визначальною подією для здійснення завдання індустріалізації й соціальної рівності для народу.

поголовне кооперування, індустріалізація, дрібний капітал

Партія більшовиків у 1920–1921 рр. намагалася здійснити поголовне кооперування населення, щоб підпорядкувати дрібний капітал індустріальним перетворенням. Однак тільки завдяки тоталітарним формам управління радянська влада змогла здійснити свій намір, але не в 1920–1921 рр., як сподівалися більшовики, а лише у 1930-х рр.

Активне протистояння представників дрібного капіталу в різних формах було організовано ними так, що влада надовго відступила у 1921 р. й перенесла індустріалізацію в країні на десять років пізніше, оскільки існував сильний опір радянському розвитку і початку цього процесу. Ці представники стояли на смерть, щоб не допустити радянської індустріалізації, котра неминуче (як великий капітал) могла поглинути дрібний.

Більшовики, незважаючи на їх опір, уперто шукали спосіб підпорядкування одноосібників у країні, як наполягав Ленін, на добровільній основі – перетворення в найманих робітників. Для зміни соціальної природи дрібних власників потрібні були особливі методи, щоб уникнути їх непокори та другої громадянської війни. Ленін створив стратегію й тактику форми їх зміни через кооперування – колективну модель виробництва з рівноправним підсумком розподілу праці, котра поступово перетворить природу приватного підприємця у трудящого. Для цього він відкорегував економічну роль кооперації, додавши до її основного господарського значення (захист населення від експлуатації капіталу) політичну мету колективного перетворення, поставивши таким чином для неї першочергове завдання в радянській державі кооперування всього населення країни («поголовне»), необхідне більшовикам для здійснення підпорядкування його загальним цілям індустріалізації й соціального перетворення суспільства. Таким способом Ленін сподівався здійснити перехід останнього від одноосібних прагнень до завдань загальнодержавних. Через кооперацію партія повинна була масово перетворити одноосібників та створити з них єдиний клас найманих робітників як у промисловості, так і в сільському господарстві, котрий складався з виробників без наявності у системі дрібних хазяйчиків, посередників та скупників, які очолювали в своїй переважній більшості масовий тіньовий капітал, що давно охопив імперію. Останні в державі забрали у власну вотчину оборот дрібного капіталу й, таким чином, склали йому конкуренцію. Державне управління не мало можливості одержати податки з них у казну. Вотчинне становище цього капіталу в імперії, котрим керували дрібні підприємці, скупники і посередники у кустарно-ремісничій промисловості та так звані куркулі у сільському господарстві – загрожувало державному управлінню своїм самотійно тіньовим способом

життя, що розростався. Ця перешкода була небезпечна однаковою мірою як для дальшого розвитку капіталістичних відносин, так і радянського. Представники тіньового підприємництва дрібного капіталу були готові застосувати в перехідний період до індустріалізації (у будь-якій системі суспільних відносин: капіталістичних та радянських) рішучих заходів для відстоювання своїх інтересів і навіть захоплення влади й проведення власних вимог, котрі будувалися на одноосібних прагненнях та особистих вигодах. Такі форми й шляхи розвитку, які наростали в імперії, призвели б до неминучої загибелі цілісності держави, оскільки така політика у першу чергу визначалася б виключно з одноосібних прагнень.

На початку XX ст. Російська імперія, котра вимагала модернізації, вже не витримувала форми еволюційного розвитку. Було упущено час для створення системи державно-економічного розвитку і тільки революційні методи більшовиків могли б терміново продвинути країну до інноваційних напрямів, форм, котрі еліта аристократичного та поміщицького суспільства дуже довго не хотіла прийняти (як хижацькі підприємницькі інтереси, котрі з'явилися). Влада у країні, котра упустила можливість своєчасно й поступово підготувати населення до інноваційного періоду (пояснивши, підвести громадську думку до готовності прийняти нові форми для прогресивного розвитку суспільства в капіталістичному напрямку), здала свої позиції та у підсумку відмовилася від управління. Панування самодержавства (як феодально-поміщицької форми управління) довго стримувало розвиток назрілих нових сил. Російська імперія пропустила свій час. Зміни, котрі відбулися в Європі задовго до Жовтня 1917 р., під впливом революцій (наприклад, у Нідерландах у 1566–1609 рр. і створення республіки) показали приклад сформованих нових продуктивних сил, котрі здійснили, як згодом й інші країни, буржуазну й технічну революції. Вони указали в XX ст. Російській імперії на її політичну і технічну відсталість.

Своїм тривалим гальмуванням прогресу й неухвальною ставленням до життя нижчого стану самодержавство власною політикою визначило Жовтневий переворот як дальший інноваційний шлях розвитку, здатний змінити існуюче становище у суспільстві. Влада в імперії не змогла навіть створити необхідну державно-монополістичну форму управління для складного перехідного періоду для реформування країни. І тому у жорстких крайніх формах прийшла вимушена індустріалізація держави.

Партія більшовиків, котра прийшла до влади, жорстко змінила існуюче становище та вплив владних верств суспільства й у взаємовідносинах із ними через диктатуру вибудувала нові умови життя з піклуванням про трудящих.

Необхідну індустріалізацію країни більшовики повинні були провести через складне перетворення багатуукладного суспільства. Ленін зразу ж, у грудні 1917 р. визначив як головну умову останнього – кооперування населення. РСДРП(б) висунула його як свою програму – підпорядкування населення для здійснення індустріалізації без інвестицій й капіталовкладень (оскільки уряд Російської імперії довго не зміг одержати позику в англійських та інших західних банках). Тому більшовики бачили своїм важливим завданням у новій політиці – відшукати всі внутрішні ресурси для реформування країни.

Вони в будівництві індустріальної держави й соціалістичного суспільства були змушені жорстко і прагматично спиратися тільки на свої сили. Більшовики виходили з відсутності до 1917 р. в імперії державно-монополістичної форми управління для реформування суспільства (як головної умови всього дальшого перетворення), присутності складної системи багатуукладності у суспільстві, відсутності освіти в населення для здійснення технічної революції, будь-яких кредитів для модернізаційного перетворення країни. Населення жило у системі патріархальних відносин

господарювання в сільському господарстві та розорення після світової війни з перспективою нової загрози переділу сировинних ресурсів технічно оснащеними передовими державами. Тяжкі вихідні умови вимагали у державі особливу мобілізацію суспільства й продиктували революційну форму термінового їх вирішення з введенням диктатури для підпорядкування населення цим завданням і навіть партії, здатної їх здійснити. Ленін та більшовики, котрі взяли відповідальність за дальший розвиток держави, на початку 1918 р. сподівалися пройти шлях модернізації без громадянської війни із здійсненням державного капіталізму в країні, а останню поступово підпорядкувати мережі комун і кооперативів, які б виробляли продукцію й забезпечували суспільство у приватногосподарських умовах з елементами власних форм. Умови громадянської війни змінили всі плани перетворення та визначили тільки в 1920 р. початок їх реалізації; вони повинні були початися з кооперування населення, котре Ленін вказав здійснити добровільним шляхом. Неможливість їх швидкої реалізації, з якою зіткнулися більшовики (особливо в Україні) привела партію до рішення після непу зробити жорсткішими форми підпорядкування: очолити вимушене «поголовне» кооперування, виключити старих кооператорів із керівництва кооперативним рухом. Більшовики сподівалися, поставивши на чолі управління Сталіна, здійснити за кілька років підпорядкування населення загальним завданням індустріалізації вже через силову колективізацію сільського господарства і кооперування дрібних виробників у кустарно-ремісничій промисловості.

В такому контексті вимушених силових заходів для термінових завдань більшовиків тільки після триваючого добровільного кооперування з 1918 по 1929 рр., котрі прагнули шляхом взаємовідносин з одноосібниками здійснити індустріалізацію у країні, історіографія не розглядала.

Подія «поголовного кооперування» населення в 1920 р., котра згодом визначила важке рішення партії про силове його підпорядкування у 1930 х рр. як ключове, не відбила в історіографії довгу й тяжку боротьбу більшовиків за добровільне підпорядкування одноосібників індустріалізації держави. Не вводячи в історіографію розуміння «поголовного кооперування» населення на ленінській добровільній основі (навіть із небезпекою партії втратити радянську владу та всю можливість дальшої індустріалізації країни), стає незрозумілим шлях, котрим пройшла країна до індустріалізації й, таким чином, причини розвитку тоталітарного способу управління. Жорсткі форми, які партія вимушено вжила для підпорядкування багатомільйонної маси представників дрібного капіталу, котрий уже за радянський період визначився у 30–35% населення країни (в залежності від регіону) були єдиною можливою мірою, щоб у 1941–1945 рр. відстояти незалежність держави нашвидко створеному (індустріалізацією країни) технічному рівня проти технічно «на голову» вищого, оснащеного фашистського агресора.

Документи, які розкривають складний шлях введення дрібного приватногосподарського сектора в систему радянського господарства у 1920 р., були вилучені з архівних фондів усіх рівнів влади. Тільки після «перебудови» окремі з них розкидано просочилися в економічні фонди архівів. У фондах політичного управління країною, одним з котрих є архів РДАСП в Москві.

Матеріали також ретельно відібрані з особових справ організаторів та виконавців «поголовного кооперування» населення у 1920 р.: Леніна, Цюрупи (наркома продовольства), Ногіна (голови Робітничої кооперації, котрий, як і багато членів його партії, організовано протистояв цьому процесу), Крестинського (секретаря ЦК та наркома фінансів), Зінов'єва (котрий очолював Комінтерн), Бухаріна (який на відкритті єдиного

Всеросійського з'їзду кооперації проголосив головну промову). Документи з промовами на об'єднаних з'їздах по кооперації перших осіб у державі, рішення політбюро РКП(б) по кооперуванню, газети, які висвітлювали його хід, дискусії, різні телеграми, звіти свідчать про проходження весною – влітку 1920 р. курсу по здійсненню партією єдиного плану поголовного кооперування населення з метою підпорядкування його радянській владі для проведення початку індустріалізації (плану ГОЕЛРО).

Поголовне підпорядкування представників дрібного капіталу в Російській імперії формі державного управління було головною умовою в перехідному від феодально-капіталістичних відносин у країні періоді. Проте у зв'язку з його широким розповсюдженням таке підпорядкування було довгий час нездійсненим для ліберального уряду. Мало хто бачив у цьому головну проблему – подолання самотійної вотчини дрібних виробників, котре затягнулося до 1930-х рр. На початку ХХ ст. П. Столипін намагався підпорядкувати державному управлінню форми дрібного підприємництва, але був у своєму починанні не затребуваний суспільством. Багато хто з теоретиків, як, наприклад, економіст М. Туган-Барановський, як проблему її навіть не бачили. Вони в складний перехідний період відстоювали, що необхідно не підпорядковувати, а вільно розвивати дрібне господарство, як найбільш перспективне, щоб селянин-виробник ставав реальним господарем у країні, використовуючи кооперацію як кращу форму пристосування селянства до капіталістичних умов [1, 4, 11]. У наукових підходах О. Чаянова до дрібного виробника були відмінності. Він розглядав його уже з врахуванням марксистської позиції в кооперуванні. Його позиція відрізнялася від концепції К. Маркса про двоїсту природу дрібного виробника як трудящого й як власника. Чаянов вважав існування самотійного дрібного господарства у країні виправданим, оскільки воно не мало істотних недоліків перед великим

виробництвом, а в останнього не було значної переваги. Підпорядкування дрібного господарства великому, на його думку, не мало економічної вигоди [2, 189, 263]. М. Кондратьєв, навпаки, висловлював точку зору, що дрібне господарство – тільки перехідна стадія; майбутнє він віддавав великим кооперативним господарствам [3, 310].

Таким чином, учені та економісти визначали долю дрібного виробництва у народному господарстві з точки зору його доцільності в розвитку останнього. Було виключено роль кооперації як способу зміни соціальної природи дрібних виробників, котрі визначилися як трудящі, наймані робітники для індустріалізації, фабрик і заводів, котрі будувалися. Доля одноосібників не розглядалася як головних учасників дальшого політичного розвитку суспільства, котре довгий час дозволяло автономно їм існувати в країні й не підпорядковуватися державному управлінню. Вони, збільшуючись у розмірах, вели самостійне господарське життя, яке заважало переходу країни до індустріальних відносин. Радянська влада, успадкувавши необхідність їх державного підпорядкування з метою індустріального реформування країни, вимушена була шукати спосіб здійснення у формі воєнного комунізму та поголовного кооперування, оскільки всі інші спроби не проходили. Під таким кутом проблема останнього не висувалася в історіографії й тому не вивчалася.

До проблем підпорядкування одноосібників способом поголовної радянської кооперації зверталися вчені також пізніше у радянський період, висвітлюючи колективізацію сільського господарства і кооперацію населення в 1930-х рр. Вони описували вливання одноосібника (великою мірою середняка) у радянські колективні форми – колгоспи. Кращі здобутки в радянській історіографії періоду непу були досягнуті у працях Ю. Полякова, Е. Генкіної, В. Дмитрієва [4]. В 1960 – 1970-х рр. зроблено наступні кроки у розширеному вивченні нової економічної політики

В. Архиповим, Л. Морозовим, С. Биковою, Ю. Задависьвічкою, І. Берхіним [5]. Наприкінці 1970-х рр. почалися також різні аспекти дослідження непу, які виявили нові підходи до вивчення теми. В цьому напрямі було написано інноваційну працю під редакцією Н. Селунської «Изменение социальной структуры советского общества 1921 – середина 30-х годов» [6], котра дала поштовх новим у радянській історіографії науковим розвідкам [7]. У 1980 р. також було опубліковано статті про специфіку перехідного етапу. Це розвідки В. Дмитренка, В. Данилова, Л. Морозова, С. Кульчицького в збірнику «Экономическая политика советского государства в переходный период от капитализма к социализму» (Москва, 1986 р.). У них розкрито теоретичні основи та закономірності останньої. В цій праці на новому рівні знань досліджувалися принципи багатуукладної економіки на шляху її усуспільнення й ленінська концепція побудови соціалізму в умовах непу. Нова економічна політика розглядалася істориками у цьому збірнику як перехідний період від капіталізму до соціалізму і його перемогу після першої п'ятирічки. На цих концептуальних основах з'явилися дисертаційні дослідження та монографії. Радянська історіографія, котра успадкувала політично-економічний курс ВКП(б), у 1980 р. спробувала розглянути цей історичний процес на новому рівні [8].

Після «перебудови» дослідники поставили мету правдиво розкрити минуле й розповісти про дійсний розвиток радянського суспільства.

Біля початків такої кампанії стояли відомі в суспільстві вчені, яким у той час беззастережно довіряла громадськість, – Р. Медведєв, Ю. Афанасьєв, Д. Волкогонов, О. Лацис та ін. Почалася нова історія широкомасштабного розвінчування міфів і вождів більшовицької партії [9]. Сучасні дослідження істориків відрізнялися від попередніх змінами в методології й встановленням нових відліків у процесі пізнання щодо

минулого. В їх працях нова економічна політика також розглядалася під кутом зору сучасних позицій, проводилася паралель між суперечностями ринкових відносин та адміністративно-командними заходами у 1920-і рр.

Вчені вивчали окремі види організації як різновид дрібно підприємницької форми діяльності. Відбулися переміщення в дослідженні основ дрібної власності й загальних підходів до державних форм підприємництва, особливо у період непу. Нові підходи і конструкції перекреслили всі попередні погляди про політику. Категоричне відречення від усіх цінностей радянського періоду історії негативно відбилося на багажі того досвіду, котрий дав соціалістичний лад. У зв'язку з цим більш доцільно формувати сучасні концептуальні підходи та робити висновки, виключаючи політико-ідеологічні стереотипи. Відкриті архіви дали можливість висвітлити проблему кооперування населення в міжвоєнний період. Серед сучасних досліджень, присвячених новому етапу вивчення дрібної власності, можна назвати праці вітчизняних авторів – таких, як О. Пиріг «Ринок і торгівля України (історичний аспект)» [10]; В. Калініченко «Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження» [11]; О. Сушко «Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921–1928): історико-теоретичний аспект» [12].

Різні сторони дрібного виробництва в окремих регіонах Росії висвітлили останні дисертаційні праці, захищені у РФ [13]: В. Григорова «Кустарные промыслы Черноземного Юга России и их роль в создании заводской металлургической базы середины XVII – середины XVIII вв.» у 2006 р.; О. Анисимова «Кустарные промыслы Симбирско-Ульяновского Поволжья конца XIX – второй половины XX вв.» у 2003 р.; А.Ермишина «Кустарное производство: этнологические аспекты. На материалах Центрально-промышленной области конца XIX – начала XX вв.» у 1999;

Т. Лактункіна «Кустарно-ремесленное производство и промыслы на Южном Урале в конце XIX – начале XX вв.» у 2003 р.; І. Блохін «Мелкое и среднее предпринимательство в социальной структуре современного российского общества» у 1997 р.; О. Ніколаєв «Мелкая промышленность и кустарные промыслы Сибири в советской кооперативной системе 1920 – середина 1930 гг.» у 2000 р. У 2000 р. вийшла солідна праця з дрібного підприємництва автора, котрий досліджував із 1990-х рр. проблему кооперування, В. Єгорова «Отечественная кооперация в мелком промышленном производстве. Становление, этапы развития, огосударствления». Крім цієї праці, у 2000-х рр. тривало дослідження приватного господарства в радянській державі. Вчені намагаються прослідкувати існуючий стан цієї проблеми, який закрили від них радянські органи влади. Однак тема про дрібного власника, котрий заступав шлях радянській індустріалізації й ленінському добровільному його кооперуванню, ще не висвітлена в історіографії, але вона проходить через весь радянський період у причинно-наслідковому характері. В центрі уваги – важлива дійова особа XX ст. – дрібний виробник-одноосібник та його перетворення у найманого робітника. В період капіталістичних відносин він перебував у ролі тіньового виробника в своїй більшості. Складний його вияв і реформування до нових відносин вирішувалися з великим запізненням та визначилося у XX ст., коли й була здійснена радикальна форма його підпорядкування через силове кооперування – одержавлення у 1930-х рр. Намагання інших урядів підпорядкувати в імперії дрібних виробників не дало результатів. Радянська влада протягом довгого часу прагнула добровільно їх перетворити, змінюючи тактику впливу на останніх. Форма радянської диктатури Леніна не створила необхідних умов для державно-монополітичної форми управління країною. Їх реформування здійснилося з допомогою сталінської

тоталітарної системи управління тільки в 1930-х рр. Таким чином, партія більшовиків знайшла необхідний шлях до індустріального розвитку країни і ту завершальну складову, у першу чергу матеріальну в особі дрібного виробника, який виготовляв товарну основу – найбільш важливу для одержання коштів для індустріалізації – експортний хліб [14].

Під таким кутом зору ми розглядаємо радянський шлях розвитку та з цієї відправної точки робимо аналіз усіх праць, написаних у радянський період, де ключовим і визначальним в оцінці тоталітарного ладу є добровільне кооперування у 1920–1921 рр.

Довгий час, розглядаючи останнє в радянській державі без знання «поголовної» кооперації у 1920 р., ми йшли за загальною схемою одержавлення населення тоталітарними формами нового ладу. Але додаючи до цього процесу Ленінське добровільне кооперування населення й усі події, котрі з цього випливають, довелося по-новому оцінити хід його та індустріалізацію країни. Адже до 1920 р. дрібний капітал навіть не виявляв свою силу, активно не протистояв радянській владі, незважаючи на те, що вже з 1918 р. створювалася нова державна система із соціально-зрівняльним управлінням. У той період вони, ховаючись, шукали спосіб свого збагачення в умовах відсутності великого капіталу, оскільки розуміли власну особливу вигоду у хаосі перехідного періоду, коли встановлювалася нова влада. Більшовики надали їм чудовий період нагромадження капіталу у 1918 – 1920 рр., який вони максимально використали в особистих цілях.

Радянська влада в економічному будівництві повністю залежала від дрібнотоварної приватногосподарської системи у державі. Тому партія хотіла знайти з представниками капіталу конструктивну угоду. Ленін, вибудовуючи взаємовідносини з дрібними виробниками, намагався в першу чергу використати систему господарювання їх представників під контролем

радянської влади. Він про це відкрито говорив на з'їзді РКП(б): «Коли часи змінювали один одного, то вони змінювали ставлення до власності. Буржуазія, замінивши феодалізм, переробила їх, уміння управляти з неба не падає й святим духом не приходить, і від того, що даний клас є передовим класом, він не робиться зразу здатним до управління. Й нині у нас також завдання — вміти взяти, підпорядкувати, використати його знання, підготовку, скористатися всім цим для перемоги класу. Буржуа перемогли, не вміючи управляти, і вони забезпечили собі перемогу тим, що оголосили нову конституцію та рекрутували, набрали адміністраторів із свого класу й почали вчитися, використовуючи адміністраторів із попереднього класу, та своїх нових почали вчити, підготовляти до адміністраторства, пускаючи для цього в хід увесь державний апарат, секвеструючи феодальні установи, пускаючи у школу тих, хто багатий, і таким чином, через довгі роки й десятиліття вони підготували адміністраторів із свого класу для управління, для державного устрою ми повинні мати людей, які володіють технікою управління, котрі мають державний та господарський досвід, а таких людей нам взяти нізвідки. Як тільки з попереднього класу ... щоб будувати комунізм, треба взяти і техніку, й науку та пустити їх у хід для ширших кіл, а взяти їх нізвідки, як від буржуазії. Це основне питання треба поставити випукло, потрібно поставити в основні завдання господарського будівництва» [15, 17–18].

Так широкого Ленін розглядав взаємовідносини радянської влади у господарському будівництві з представниками дрібного капіталу, котрі залишилися в країні. Однак разом із використання останніх він прагнув уникнути їх активного протистояння радянській владі, оскільки вони могли б приєднатися до білого руху й інакше вирішити підсумок громадянської війни. Ленін вирішував складне завдання, як пройти партії між «молотом і кувалдою» (дрібним капіталом та владою трудящих), щоб

використати виробничу силу першого й тримати його під контролем більшовиків – організаторів великого державного капіталу в особі радянської індустріалізації. До поставленого завдання взаємовідносин з представниками дрібного капіталу Ленін повертався багато разів. До 1923 р. він поетапно вибудовував взаємозв'язки з ними, щоб уникнути гострих зіткнень по всіх напрямках одночасно. Радянська політика кооперування була тією можливістю для нього корегування у цих взаємовідносинах, способом пристосувати один до одного складні механізми влади і приватногосподарської системи виробництва. Ленін, як головну мету своєї теоретичної праці в побудові радянської держави, її постійно розробляв із грудня 1917 р. та до кінця життя [16]. В її основі лежав головний принцип – приватногосподарську складову всієї багатокладності економіки у країні привести до радянського індустріального виробництва через систему єдиної кооперації, поступово втягуючи в неї все населення (залежно від укладу кожну суспільну верству – у свою форму кооперативу з різними формами власності) [17, 206–210]. Такий запропонований Леніним спосіб «пристосування» міг би мати успіх у тривалому поетапному державному реформуванні всієї приватногосподарської системи як механізм поступового переходу від капіталістичних відносин до радянської системи індустріалізації в сільському господарстві й кустарно-ремісничій промисловості. Він підганяв би всіх дрібних виробників-одноосібників (через відповідну їм форму кооперативу) до управління ними радянською владою. А в майбутньому міг би показати технічні переваги у переході до індустріалізації всього народного господарства. Проте в більшовиків не було часу на довготривалі проекти (їм його не залишили попередні правителі). Такі необхідні двосторонні відносини передбачалися «на епоху» (як у 1923 р. скаже Ленін) [18, 369-377]. А через необхідність у

вимушено швидкій індустріалізації проект переходу до неї скорочувався до одного-двох десятиліть. Політична система радянської влади тому і вибудовувалася в жовтневий шлях дальшого розвитку у зв'язку з не створенням капіталістичного ліберального управління в суспільстві для створення його індустріального етапу, для модернізації, коли монархічна влада самодержавства не змогла в особі реформатора Столипіна здійснити необхідні реформи, а після нього представники буржуазії також були неспроможні підпорядкувати країну перетворенням. Події змісили згорнути поступову програму переходу від капіталістичних відносин «на епоху» та змусили радянську владу в односторонньому порядку у 1930-х рр. швидко провести підпорядкування дрібного капіталу, щоб підвести його представників до індустріалізації, котра їх знищувала. Весною 1920 р. в цьому контексті більшовики ще намагалися встановити з ними взаємовідносини і висували для них добровільну форму перетворення, відмовившись від силової.

Добровільне кооперування у «переможному» 1920 р. Ленін свідомо виніс як щит перед новою громадянською війною, котру вже вів одноосібник із більшовиками в формі протистояння, у тому числі й саботажу, з 1918 р. Він сподівався не допустити поголовного кооперування силовим способом. Ленін шукав договірні форми взаємовідносин, навіть пропонуючи вигідні умови для спільного господарювання в країні у 1918 – 1920 рр. Партія весною 1920 р. через довготривале гальмування всіх взаємовідносин з боку представників дрібного капіталу запропонувала на IX з'їзді РКП(б) усе ж ввести силові форми в кооперуванні для завершального етапу підпорядкування населення країни, але Ленін силою свого авторитету переконав більшовиків.

На I з'їзді Центроспілки (де була представлена вся об'єднана Кооперація) 7 червня 1920 р. [19, 2] оголошене добровільне кооперування

підмінялося не тільки силою переконання, а і ухвалою резолюцій на користь підпорядкування їх Наркомпроду з багатьох організаційних питань. Політика добровільного кооперування на місцях швидко перетворювалася у диктатуру [19, 39, 135] – форму по об'єднанню одноосібників в єдину кооперацію. Наказний характер директив, інструкцій (як, наприклад, циркуляр № 213 від 17 червня 1920 р. «Про порядок прийняття активу та пасиву сільськогосподарської кооперації, котра ліквідується, згідно з постановами кооперативного відділу Наркомпроду» [20, 224]) вже свідчив про відсутність добровільності у виконавців на місцях такого об'єднання. Центроспілка вже до того часу підпорядковувалася Наркомпроду й ВРНГ. На різкі заходи радянської влади з переведення приватногосподарських кооперативів у державне підпорядкування одноосібники відповіли активним протистоянням поголовному кооперуванню населення. Більшовики не змогли, як пропонував Ленін, «умілими діями» залучати кооперативи в єдину мережу, як він закликав, «щоб у першу чергу збільшити чисельність комуністів, посили комуністичну пропаганду та агітацію, створити базис» [15, 344] у кооперативах. Підготовка кооперування населення на місцях вимагала часу, але через саботажний опір представників дрібного капіталу радянська влада поспішно вжила рішучих дій для цього. Більшовики майже зразу одержали у відповідь протистояння представників дрібного капіталу в різних формах, котре посилювалося восени 1920 – весною 1921 рр. Практично почалася по-суті нова громадянська війна (або, як в історіографії її назвали, селянська) – протистояння радянській владі всіх представників дрібного капіталу у сільському господарстві й кустарно-ремісничій промисловості. Одноосібники намагалися не входити «поголовно» в пропоновану єдину кооперацію. Більшовики в умовах необхідності поголовного кооперування населення ризикували втратити

владу у країні. На X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р. Ленін оголосив про введення продовольчого податку, котрим запобіг протистоянню дрібного капіталу, перевівши його антирадянську активність у потрібне поле діяльності – нагромадження особистих коштів без оподаткування.

Поголовне кооперування як перелом населення до одержавлення в 1920–1921 рр., таким чином, було зірвано із загрозою самій радянській владі, та тільки у 1930-х рр. завдяки тоталітарним нормам правління більшовикам вдалося в цілому підпорядкувати дрібний капітал, котрий ще довго згодом намагався різними способами повернути країну до старого ладу. І після багатьох спроб, включаючи німецьку окупацію у 1941–1944 рр., йому таки вдалося це зробити в 1990-х рр.

Під час сучасного вивчення історії радянського періоду дуже складно виявити реальні події у житті народу через існуючий намір видати бажане за дійсне, але, коли з різних архівних джерел з'являються нові документи, постає й складне завдання дослідити їх, а потім і висловити про них об'єктивну точку зору. Існуючі різні погляди у дослідників на історію взаємно виключають правильне пояснення дій радянської влади. Тому повинні бути створенні духовні та моральні основи для оцінки нових історичних документів незалежно від служіння радянській і нерадянській епохам.

Капіталістичні відносини в країнах СНД швидко й у протилежному радянському напрямку різко змінили суспільство, закликавши на службу для цього своїх ідеологів. Їх завданням стало забути радянський лад назавжди, відкриваючи та засуджуючи його як жорсткий і тоталітарний. На конференціях у 1990-х рр. дослідники розглянули радянську історію з тоталітарної точки зору суспільства. І, таким чином, не заглиблюючись у деталі, весь 70-річний розвиток було визначено під таким напрямом і стало в подальшому сприйматися винятково через формулу тоталітаризму,

виключаючи позитивні оцінки радянського суспільства та його історії. Документи, котрі відкрилися в архівах із знаком «таємно», були розглянуті дослідниками із завідомо тоталітарною оцінкою побудови радянського суспільства тому, що дійсно, багато які з них долежали до 1990-х рр. через те, що відбивають найтяжчі та найнепривабливіші сторони створення останнього. Їх наводять багато істориків як єдині, а не в сукупності різних джерел. Репрезентований історичний зріз радянського суспільства у виключному негативі поширюється по радіо, телебаченню і в ЗМІ кожний день для нового покоління, водночас принижуючи людей, котрі боролися за країну у дні фашистського нашествия. Окремо вирвані, спрямовано пояснені та негативно кричущі факти із загального контексту всієї проблеми радянського періоду нині переважили все напруження сил, віддане народом для побудови суспільства трудящих і боротьби проти німецького фашизму.

Дуже важливе саме цілісне сприйняття історії для оцінки її подій дослідниками. Навіть такий підхід, як поділ їх по періодах, перешкоджає цілісному її вивченню. Технічно поділені частини не сприяють цьому. Наприклад, періоди у вивченні – жовтневий, 1920–1930-і рр., Вітчизняної війни й інші – не дають можливості в цілому зважити шлях проходження народу до своєї еволюційної цивілізації.

Історики сьогодні беруть на себе дуже велику відповідальність для створення нової історії держави, котра складе майбутню духовну основу нації. Тому для розгляду таких нових документальних джерел важлива духовна складова самого дослідника, щоб не однобоко, а з усіх сторін, подивившись на епоху, об'єктивно вивчити документальні джерела. Істина є головним критерієм у підході науковця до історії, щоб не збитися в кон'юктурну практику дослідження. Попередження від однобічності підходу до розгляду історичних подій та явищ, який може призвести до спотворення їх сутності, зробив академік РАН Ю.Поляков. Він

пропонував провести дослідникам нове осмислення минулого в усій складності й суперечливості [21, 215]. Неможливо тільки показувати численні жертви радянської політики у побудові індустріальної держави і при цьому скидати з рахунку ті позитивні сторони та заслугу, завдяки котрим СРСР став незалежною і передовою у світі країною. Про створення необхідності нової концепції в історії висловився також Д. Лихачов: «Ні держава, ні народ, ні доросла людина не можуть жити заново «з чистого аркуша». У цьому зв'язку можливість управляти майбутнім обмежена рамками попередніми. Проте історія не тільки задає межі можливого, а й містить вказівки на найбільш перспективні шляхи розвитку» [22, 37].

В таких моральних напрямках і слід звертатися до дослідження історії свого народу, до самого початку його складного радянського минулого, щоб із нього починати шукати відповіді на виниклі питання. У цьому зв'язку нам уявляється тема підпорядкування населення через кооперування, котра проходить через весь радянський період розвитку, піднята Леніним у грудні 1917 р., як дуже важлива для розуміння дальших дій більшовиків по шляху побудови тоталітарної держави. Вона проходить через весь радянський лад протягом 70-річної історії та закінчується (а, можливо, й ні, якщо уважно читати К.Маркса) кооперуванням у СРСР у 1980-х рр., коли КПРС примітивно, видавши закон про кооперацію, тим самим повернула через кооперативи приватногосподарську систему відносин у Радянському Союзі. Керівна в країні партія, таким чином, сама ввела «троянського коня» підприємницької стихії у систему радянського соціалізму. Дрібний капітал у кооперативах через підприємництво його представників зростав і примножувався в СРСР, як попереджав Ленін «щохвилинно та щогодинно» й зніс на своєму шляху все: КПРС, моральні закони соціалізму, радянського суспільства і навіть СРСР. Політбюро КПРС на чолі з Горбачовим обрушило країну та свій народ у безодню

хижацького нагромадження капіталу й дефолту. Мільйони жертв на їх совісті через невміння управляти державою. Під впливом створеного ними та допущеного стихійного хаосу (в «перебудові») сталося важке перетворення радянських людей у приватногосподарських підприємців, котрі через силу пристосовувалися до цих умов.

Епоха перемін без необхідної державно-монополітичної форми управління (котру створили Горбачов й інші члени політбюро в СРСР ліберального типу), як жорна, перекрутили суспільство. Вже двічі, як під час революційного перетворення для модернізаційного розвитку у жовтні 1917 р., так і в прояву знову початкової стадії капіталістичних відносин через «перебудову» відбувся протилежний розвиток радянського суспільства (із соціалізму на ціле століття назад). Неминуче слідом за ліберальними формами управління настане період нового силового підпорядкування. Й чим держава більше потерпить від них, тим сильніше буде наступна диктатура. В нашої країни вже був сумний досвід. Дуже важко даються народу прорахунки керівників держави: підпорядкування населення єдиним формам у напрямі побудови радянського соціалізму, котре відбулося через своєрідний та найтяжчий шлях – ривок у модернізаційну цивілізацію (який був підготовлений застоєм усього попереднього ходу розвитку країни, де керівники уникали реформування). Більшовики змогли провести індустріалізацію через колективізацію з жертвами в 1930-х рр. (оскільки дрібний капітал не дав здійснити поголовне кооперування у 1920–1921 рр.). Так і нова «перебудова» Горбачова забрала величезну кількість жертв.

Кооперування населення було найбільш тяжким радянським перетворенням, але через нього здійснювалося реформування суспільства, котре вилилося в боротьбу з одноосібником та його дрібним капіталом, який не пускав далі здійснювати індустріалізацію держави, чинив опір й її

організатору – радянській владі як носію цієї ідеї. Неможливість підпорядкувати дрібний капітал індустріальному розвитку до 1930-х рр. пояснює концентрацію тоталітарних форм управління у країні. Кооперування населення з 1918 р. і до 1930-х рр. – дуже важлива та визначальна віха для розуміння дальших дій більшовиків по шляху побудови тоталітарної держави, котре виявилось в умовах, що склалися єдино можливою формою підпорядкування підприємницької стихії дрібного капіталу у суспільстві. На неї Ленін наштовхнувся в 1920–1921 рр. як на внутрішню кризу у країні, а в перехідному періоді – й Століпін у реформуванні Російської імперії в капіталістичному напрямі [23, 238], з нею ж зіткнулася й КПРС у 1980 – 1990-х рр.

Ленін, крім того, пояснював неможливість підпорядкування дрібного капіталу наявністю слабкості більшовиків у країні, навіть після переможного закінчення громадянської війни. Він зазначав: «... у своєму економічному наступі в 1920–1921 рр. партія далеко продвинулася, й маси відчули в ньому перевищення наявних сил у більшовиків» [24], і це було небезпечним для самої влади, покликаної до підпорядкування одноосібників та просуванню до індустріалізації.

Необхідне державно-монополітичне управління (як його різновид у радянський період – тоталітарне) було покликано перетворити дрібних виробників як у приватногосподарському напрямі, так і в радянському й у підсумку реформувати селянську Російську імперію для індустріального розвитку. Дрібний капітал цьому чинив опір як своєму ворогові. Він мав запеклий характер, і ніякі інші форми, крім силових, не змогли б підпорядкувати представників дрібного капіталу для здійснення індустріалізації, зрушити розвиток країни на новий ступінь прогресу. Перетворення Петра I з його жорсткими методами були тільки початком реформування в перехідному шляху розвитку до капіталістичних відносин,

а більшовицькі з диктатурою й тоталітарними формами – продовженням. Так відбувалася боротьба з протистоянням величезної кількості одноосібників з їх неприйняттям усього нового.

Трагічне для Російської імперії ХХ ст., що настало, остаточно зруйнувало її патріархальний хід розвитку та всі ліберальні надії на способи і спроби реформування суспільства. У ньому жорстко цивілізований світ із технічною революцією визначив поділ на старе і нове життя в режимі нових технологій. У неї не вписувалася імперія з її незавершеними реформами (еволюційним способом), на зміну котрим прийшли революційні умови радянського періоду розвитку. Незавершене реформування в 1861 р. потягло за собою особливі труднощі й наслідки взаємовідносин влади та народу. І тому в ХХ ст. їх терміново було необхідно подолати, але вже через великі жертви. Для виживання країни залишалася остання можливість у боротьбі за свою незалежність у новому сировинному переділі світу. Європа при проведених в її країнах технічних революціях із західною цивілізацією охопила кільцем необхідні їй сировинні ресурси – родовища корисних копалин. У жовтневій формі (як останній можливості незалежного розвитку) країна намагалася вирватися з цього кільця, щоб величезними зусиллями народу створити відповідну технічно свою оборону проти Європи. Після провалу ліберальних спроб управління державою залишилися тільки силові форми перетворення суспільства з допомогою диктатури, на котру раніше не наважувалися правителі Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (можливість у капіталістичному напрямку еволюційного розвитку перервалися після Столипіна). Партія більшовиків, що прийшла до влади через громадянську війну, встановлювала диктатуру й підпорядковувала все суспільство для модернізаційного перетворення держави в короткий термін. Використавши жорстку форму воєнних дій у 1918–1919 рр., радянська влада вже в 1920 р.

взялася за господарське будівництво для створення індустріального перевтілення.

Більшовики були єдиними, які сконцентрували всі засоби для досягнення модернізаційного розвитку держави. Вони, щоб досягнути цього, створили в перехідний період оптимальну модель державно-монополітичної форми управління, протилежну ліберальній. У протилежному разі країна була б розчленована між Японією, Німеччиною та іншими державами, більш могутньою технічно цивілізацією і входила б із XX ст. в їх територіальний склад, культуру (як й інші імперії, що розпалися) [25]. Таким чином, жовтнева модель перетворення суспільства в екстремальних умовах із тоталітарною формою правління у 1930-х рр. була єдиною можливою в умовах розвитку країни, котрі склалися, щоб усередині неї дістати всі ресурси на індустріалізацію.

Жовтень 1917 р. став утворюючим початком цього інноваційного 70-річного періоду в розвитку країни, у першу чергу її індустріалізації. Ця подія, дійсно, була особливою, історичною. Всім світом було визнано радянську цивілізацію як різновид шляху людського суспільства (але у неї не були включені всі трагічні події, котрі вона пройшла, які відкрилися в архівах після 1990-х рр., вони також існували у всіх країнах на більш ранньому шляху їх історичного розвитку).

Жовтень 1917 р., як ми припускаємо, не став випадковим явищем. Він був підготовлений усім попереднім розвитком Російської імперії з 1861 р. Середина XIX ст. стала особливим Рубіконом в її історії, котрий вона не пройшла з допомогою реформ. І тому з'явився жовтневий шлях розвитку. Поміщицька еліта, яка управляла у країні, не змогла вчасно забезпечити реформування держави до початку капіталістичних відносин. Навпаки, вона відтягла всіма засобами їх прихід, затримуючи, таким чином, розвиток суспільства для своєї зручності. Всі наступні події до

сьогоднішнього дня є наслідком незакінченого нею реформування держави. У 1861 р. до найбільш пригнобленої частини населення в імперії не було виявлено великодушності з боку влади імущого класу, котрий не захотів поділитися із своїм народом нічим. Освічена еліта поставила себе з гординею на високий п'єдестал та принизливо поставилася до свого народу. З нього вона дивилася на трудящих, які створювали для неї всі земні блага. У відповідь останні, котрі не одержали від суспільства навіть простих життєвих благ, піднімали стихійні бунти, повстання, які закінчувалися ще більшими нещастями для них. Довготривала несправедливість до трудящих у підсумку створила організоване протистояння, в якому знайшлися й керівники, котрі втілили вимоги народу у пролетарську боротьбу з ідеологічним напрямом, створеним в Європі. До них можна пред'явити великий рахунок, яким чином вони провели цю організаційну боротьбу, але мета модернізації держави здійснювалася у необхідний, дуже короткий термін. На плечах народу було виграно битву за самостійний розвиток країни. Крім того, в програмах партії більшовиків було записано цілі боротьби – справедливість для пригнобленого народу, котрому не залишали умов для нормального життя довгі століття. В результаті організованої боротьби трудящих за свої права до них прийшов радянський лад, у якому вони після тяжкого становища пройшли в умовах людської гідності: можливості всім мати безкоштовну вищу освіту, 7-годинний робочий день, відпустки по хворобі, материнству, котрі оплачувалися, щорічну 24-денну відпустку, безплатне медичне обслуговування і т.д. Вони побудували суспільство, в якому культура була головною з лозунгом «учитися, вчитися та вчитися». Все населення держави стало грамотним, читало книги, ходило у кіно й театри, їздило по всій країні, збагачувалося всіма доступними знаннями. Створене радянське колективне суспільство в СРСР не відсторонялося від індивідуальних

складних проявів. Навпаки, воно під постійним керівництвом більшовиків само виховувалося. У державі було створено механізм колективної допомоги для просування вперед усіх вперше в історії людства для прогресу її народу. Населення допомагало особливо нужденним у воєнні роки, а в мирний час – у першу чергу дітям. Наприклад, у школі завжди намагалися підтягнути відстаючих, приставляли до них відмінників, учителі займалися з ними безкоштовно. Такі ж заходи до гідних застосовували і в робітничих колективах. Створювалися художні агітаційні фільми для виховання населення. Державне управління останнім знайшло головний стрижень впливу на кожного через створений механізм «громадськості», котрий боровся за вищі моральні та духовні принципи нової людини радянського ладу. В СРСР, таким чином, створювався головний принцип гідного колективного співжиття, через який ламалася психологічна основа одноосібника, побудована ще зовсім недавно на індивідуалізмі в основі капіталістичних відносин. Індивідуальне ставлення у всіх проявах наполегливо замінювалося небайдужістю, як моральна основа суспільства. Так, моральний авторитет суспільного змушував кожного з участю ставитися до всіх проблем у державі. Особливо це загострювалося в побуті повсякденного життя, де до негативних проявів у країні ставилися із загостреною участю. Й, нарешті, створена в радянських людях небайдужість створювала особливу культуру безкорисливої допомоги. Вона не давала, наприклад, пройти повз підлітків, котрі палили або випивали. Такі та багато інших важливих підсумків повсякденного життя суспільства, створених радянським управлінням, уже не можна скинути з рахунків, як не намагаються їх поховати ідеологи «перебудови», котрі знищили СРСР як страшне тоталітарне минуле.

70-річний шлях радянської держави, незважаючи на особливо тяжкі роки і жертви у період індустріалізації країни, до 1980 р. показав кращу

динаміку розвитку науки й техніки. Нині, розглядаючи складну складову сторону радянського будівництва, про котру дізналися з відкритих архівів після 1990-х рр., зрозуміло, що занадто великими втратами та жертвами народу була вистраждана модернізація держави, яка могла бути поступово, з допомогою реформ підготовлена правлячим самодержавством поступовим і еволюційним шляхом.

Але разом із тим ми відкриваємо у тих же архівах (незважаючи на призначення радянської влади жорстко провести модернізацію країни для підпорядкування населення для індустріалізації) тривалу боротьбу Леніна та його соратників у партії більшовиків проти силових форм здійснення перетворення суспільства. Радянська влада для модернізації країни з допомогою диктатури близько 10 років намагалася уникнути силових форм в одержавленні населення через його кооперування. Ленін у самому кінці життя заповів після здійснення вимушеної швидкої індустріалізації все ж повернутися й пристосуватися владі до кожного виробника у країні [18] в умовах приватногосподарського розвитку. Він підкреслював, що «потрібно, завдяки непу» будувати соціалізм після створеного радянського соціалізму «за одне—два десятиліття» [18].

У складному радянському будівництві більшовики взяли відповідальність на себе за швидке створення індустріальної держави і виконали її в дуже складних умовах без особистих вигод для себе. Важливо, на наш погляд, в оцінці їх діяльності осмислення цілей радянської влади та одержаних, таким чином, її підсумків.

Вивчаючи масиви документів радянської історії, можна відзначити, що навіть у поставлених завданнях більшовиків тоталітарні форми в державному управлінні не прийшли зразу з встановленням нової влади. Йшла жорстока боротьба за них у суспільстві. З перших кроків народження країни трудящих тоталітарне управління, на наш погляд, не

було метою більшовиків. Воно стало (розглядаючи хід її історії) їх останнім засобом у 1930-х рр. у складному процесі протистояння тій частині населення, котра опиралася індустріалізації країни через одержавлення дрібного капіталу. Більшовики прийшли до таких жорстких форм впливу на нього тільки, щоб усе ж здійснити своє завдання та встигнути досягти побудови модернізаційного суспільства, здатного протистояти на міжнародній арені новому переділу світу.

Й тоді введений більшовиками воєнний комунізм у новий період жорстокої боротьби знову, як у громадянську війну, «розв'язав енергію народних мас, щоб відстояти радянську владу, її революцію» [26, 89] і на плечах останньої почати побудову індустріальної держави.

Із самого початку сформована керівна партія витрачала свою енергію в першу чергу, не шкодуючи сил своїх членів, на створення незалежної держави трудящих. Найбільшу кількість жертв зазнали самі більшовики – перші, які пішли з життя у громадянську та Вітчизняну війни. Вони не ухилялися від свого вибору радянського шляху на полях боїв, але в боротьбі з представниками дрібного капіталу у період господарської побуди зразу ж наївно програли в добровільному їх кооперуванні у 1920–1921 рр.

Знайдені документи про добровільне поголовне кооперування населення підтверджують пошук більшовиками способів взаємовідносин з одноосібниками без бажання піддати країну силовому підпорядкуванню для організації необхідного переходу до індустріальних відносин. 1918–1929 рр. були періодом такого пошуку взаємовідносин більшовиків на кооперативній основі з дрібним капіталом.

Архівні документи про перелом населення до поголового кооперування в 1920 р. [27, 1 – 12], котрий готувався, свідчить, що більшовики не ставили спочатку своєю метою тотальне управління у країні

із самого початку 1918 р. Документи про найважливіший напрям державної політики – кооперування населення – вказують на добровільну форму здійснення індустріалізації держави. Саме за безкровний підхід до підпорядкування представників дрібного капіталу боровся Ленін, незважаючи на жорстку точку зору Троцького й інших членів партії, котрі бачили небезпеку в них для індустріалізації, особливо у той момент, коли їх підтримали у РСДРП(б) меншовики. Останні на ниві кооперативної політики боролися з більшовиками за владу, захищаючи дрібний капітал. Ця боротьба мала непростий характер. Практично про неї більшовики дізналися не зразу, а вже після активної фази їх протистояння. Радянські органи влади прийшли до рішення арештувати меншовиків тільки пізньою весною 1921 р.

В переломний відповідальний момент у 1920 р. меншовики в боротьбі з більшовиками активно підтримували представників дрібного капіталу і за вказівкою своєї партії сконцентрувалися в Україні весною 1920 р. [28, 14] під керівництвом Мартова (Цедербаума). Вони створили протистояння головному напрямку більшовицької політики – кооперуванню, у першу чергу в українському регіоні [29, 39]. Мартов зазначав: «Більшовизм виявився нездатним розв'язати основні суперечності революції. Завдання – спільно із селянством удержати владу у період краху більшовицької політики та неминучого посилення приватного капіталу» [29, 30]. Інші знайдені документи також підтверджують таку цілеспрямовану політику меншовиків [30, 11–14].

Спільне з представниками дрібного капіталу організоване ними протистояння більшовикам було небезпечним для радянської влади. В Україні під керівництвом меншовиків проходила серйозна агітація й боротьба за вплив на маси. Вони у різних районах пройшли в керівні організаційні структури і не тільки кооперування. В інформаційних

зведеннях у ЦК відзначалося: «На Україні сильним впливом користуються анархісти та меншовики, тому на виборах у Ради можуть залишатися в більшості й стати владою. Тактика меншовиків в Україні – не захоплюючи влади, проходити у Ради більшістю і таким чином завойовувати симпатії мас» [29, 23].

Меншовики просочувалися в усі органи радянської влади. Наприклад, один із них – Коган перебував у керівництві організованого більшовиками кооперування населення України. Він від партії більшовиків засідав у Кооперативній комісії при Центральному Комітеті КПУ. Знайдено підтверджуючий цей факт документ листування меншовиків із Володимирської тюрми [29, 35].

Вкорінення останніх у керівні органи напередодні «поголовного кооперування» в Україні здійснювалося поступово та навіть з дозволу ЦК партії більшовиків: «Протокол №8 від 20 квітня 1920 р. Слухали про допуск меншовиків у керівні органи кооперації. Виходячи з необхідності спадкоємності робітничої кооперації й певних вказівок радянського кооперативного законодавства, а також враховуючи надзвичайно обмежену кількість комуністів, які можуть бути використані кооперацією, вважати можливим допуск ділових меншовицьких кандидатів у керівні органи із забезпеченням більшості комуністів і абсолютного комуністичного впливу». В протоколі №9 від 27 квітня 1920 р. зазначалося: «Ухвалили: у правління допустити 2 меншовиків» [29, 5 – 21].

Закріпившись в Україні, вони весною 1920 р. притягували до себе деяких більшовиків. У кооперації, наприклад, на Харківщині, меншовики особливо активно агітували в середовищі старих кооператорів [29, 30]. Це була та частина представників дрібного капіталу, котру Ленін завжди схиляв до взаємоспівробітництва для допомоги «поголовному кооперуванню» населення.

Тільки під час X з'їзду партії, коли більшовики відступили перед приватним підприємництвом після невдалого перелому населення й їх заяві, що вони наштотували на внутрішню кризу у країні – дрібнобуржуазну стихію і, на наш погляд, на змову меншовиків, тільки тоді вони арештували останніх – одних вислали з країни, других – відправили на східні окраїни.

«Ув'язнені в Бутирській тюрмі члени РСДРП: Плесков, Дан, Цедербаум (авт. – Мартов), Череванін, Ніколаєвський, Шварц, Логак, Ігнат'єв, Святицький, Анін» [29, 34–35] розподілялися у місця ув'язнення та для висилки за кордон.

ВЧК рапортувала в ЦК про іншу їх частину, яких вислали на схід: «ВЧК від 11 листопада 1921 р. – про висилку меншовиків як шкідливий елемент на один рік у Туркестан у розпорядження особо уповноваженого ВЧК» [29, 30].

Ще деяких з них направили у Володимирську тюрму. З листування їх підтверджується діяльність проти радянської влади й остаточний розкол із більшовиками. Про це свідчить, зокрема, «Лист із Володимирської тюрми 23.08.1921 р. (Швадрона), переданий дружині (копія).

Дорогі, нас годують уже добре. Після піднятого штурму – багато овочів.

Про всі нові декрети: передача власникам фабрик, заводів, концесій нафтових. За договором концесіонер одержує 80%, держава – 20%. В Москві декретом відновлена Сухарівка. Ми йдемо до капіталізму державного, але у влади не всі згодні за своїм складом думок. Різниця між сутністю влади і характером держави. Зміниться влада – ліберальствующа з правим ухилом, гірше буде реакція, типу Денікіна.

Декілька слів про російську міграцію, її центр в Парижі, I-у Думу думець Марков очолює. А представники II-ої Думи тепер у Сербії видають газету для відновлення старої дореволюційної Росії.

– Шульгін та Гучков закликають до конституційного ладу, до них із застереженням примикають кадети: Коновалов, Набоков, Алексинський.

– Милюков і Винавер становлять ліву течію кадетів. Вони стоять на точці зору союзу із селянством та за буржуазний лад. Навіть закликають до безпартійного ладу.

– Есери на чолі з Керенський видають газету «Дело народа». Газета туманна; Керенський дає сильний крен вправо.

– І, нарешті, наша партійна делегація на чолі з Мартовим, Абрамовичем, Даніним перебуває у Берліні. В останній час до нас примкнули есери на чолі з Черновим.

Поштою листи пишуть обережно. Нарешті, Муся, до тебе особливе прохання: заходь якнайчастіше до сім'ї т. Ланде. Привіт В.А. Когану. Міцно цілую. Швадрон.

Адресат листа: Київ, Васильківська, 78, кв. 9. П.З. Швадрону від А. Швадрона – Володимирська тюрма : грудня 1921 р.» [29, 34-35].

З вищезазначеного листа й із інших документів проглядається тактика партії меншовиків, котра приховувалася весною – літом 1920 р. і протистояла більшовикам (їх головному напрямку у господарській політиці на 1920–1921 рр., для участі в якій останні запросили їх для спільної роботи, аж до керівних органів по кооперуванню населення в Україні). Партія меншовиків, входячи у спільне з більшовиками керівництво по організації цього кооперування, водночас вела тіньову політику на протистояння їм старих кооператорів у політиці об'єднання всієї кооперації в Центроспілку. Меншовики таємно змовилися з представниками дрібного капіталу та підтримки їх як опору проти більшовиків і зокрема незалежну кооперацію, котра за їх ідеєю повинна ввести диктатуру останнього (й усіх посередників, у тому числі скупників у кустарно-ремісничій промисловості) в країні. Меншовики сподівалися прийти до влади за підтримки дрібного капіталу,

особливо в Україні. Тому вони вважали, що на чолі управління соціал-демократичною владою у державі (на думку Мартова) повинен стати вільний кооператор, тобто представник дрібного капіталу в сільському господарстві та кустарно-ремісничій промисловості. Він зазначав: «Завдання нас, соціал-демократів у майбутній обстановці зовсім ясне – незалежна організація (спілка кооператорів) і найголовніше – незалежна соціал-демократична партія» [29, 35]. В Україні меншовики весною 1920 р. сподівалися добитися влади за допомогою виборів. Крім того, вони, щоб їх підтримати в Європі, пішли далі, на союз з есерами, з якими знайшли спільну платформу боротьби з радянською владою й навіть «визнали іноземні борги Російської імперії» [29, 21].

Для більшовиків 1920 р. був важливим періодом, коли влада країні без умов війни перебувала під поглядами з усіх боків. У боротьбі за неї меншовики та навіть деякі члени партії більшовиків уже тоді поривалися до підтримки дрібного капіталу в радянській державі. Останні, очолювані Троцьким, висловилися прямо і рішуче про стару кооперацію, як про організацію, котра через властиві дрібному капіталу особливо ніколи не підпорядковується владі й не зможе бути складовою в радянському господарському механізмі. Послідовники силових дій у партії по кооперуванню населення стверджували, що з кооперацією не треба шукати угод, оскільки вона завжди через свою основу – дрібний капітал – буде намагатися до своєї влади через використання селянства. Вони зазначали: «... кооперація – куркульська організація, її необхідно зараз же одержавити. В профспілках можливе ще мирне завоювання, а з кооперацією мирно справа стояти не буде. Чому кооператори та натхненники кооперації так відстоюють автономію? Тому, що вони через кооперацію бажають встановити диктатуру селянства, вони хочуть куркульську диктатуру селянства поставити над радянською владою» [15, 346].

Такий варіант влади дрібного капіталу у радянській державі з підтримкою його меншовиками створював відповідну дрібнобуржуазну (в радянській термінології) форму управління, котра змогла б повернути країну знову до некерованих капіталістичних відносин (початкового розвитку капіталізму), де особливо небезпечна для країни хижацька форма нагромадження створить максимальне збагачення дрібному капіталу в особливо сприятливих для нього до індивідуальних, хаотичних форм взаємовідносин, де він «зловить» свою рибку у мутній воді».

Тому добровільне кооперування, яке відстоював Ленін у партії, на думку деяких її керівників, було небезпечним. Воно несло в тих екстремальних умовах, коли РКП(б) вела боротьбу за індустріалізацію, можливу втрату більшовиками влади і відновлення капіталістичних відносин через підприємництво дрібного капіталу, що залишилося. Проте, незважаючи на дійсну небезпеку, як згодом виявилось, не безґрунтовну, Ленін усе ж відстояв у партії принцип добровільного кооперування в 1920 р. від можливих великих жертв під час одержавлення дрібного капіталу через запропоновані деякими її членами волвиконками. Думка інших керівників (у першу чергу Троцького), котрі говорили про представників дрібного капіталу як активних борців проти радянського ладу, котрі не підпорядковуються без силового впливу, була відкинута завдяки авторитету Леніна в партії. Перемогла знову ліберальна (традиційна для країни) точка зору на IX з'їзді РКП(б), яка не дала можливості здійснити швидке підпорядкування представників дрібного капіталу у жорсткій боротьбі трудящих з ними. Можливість використати всі засоби навіть у період особливого дефіциту часу для добровільного експерименту Ленін відстояв, розуміючи високу людську ціну жертв у боротьбі з представниками дрібного капіталу. «Добровільне» кооперування в 1920 р. дуже швидко показало непримиримість останніх до

форм радянської індустріалізації. Її результатом став X з'їзд партії, котрий підтвердив як дальший хід радянського будівництва у 1918 – 1929 рр. висловлене на IX з'їзді твердження не тільки про специфіку протистояння старої кооперації, а й її могутню силу, помножену на підтримку її меншовиками в 1920 – 1921 рр.

1920-і рр. показали довгу та безуспішну спробу більшовиків перетворити населення з допомогою добровільних форм кооперування. Вони на чолі з Леніним і після його заповітів намагалися задіяти з 1921 р. шляхом нової економічної політики управління державою з допомогою приватногосподарської системи кооперації. На думку Леніна, вона могла замінити у складний період розрухи державно-капіталістичну форму правління, котра дає переваги в народному господарстві (порівняно з диктатурою пролетаріату). Але кінець 1920-х рр. показав у ній високий рівень тіньової економіки і все той же низький (близько 10 %) відсоток радянських кооперативів [31, 176]. Дрібний капітал проводив тільки свою політику особистого нагромадження, яка не перетиналася з державною, індустріальною.

Ленін, котрий із 1918 р. безуспішно боровся за державну форму управління разом із приватногосподарським механізмом дрібного капіталу, об'єднаного в кооперацію на добровільних умовах, незважаючи на цілковитий її провал, усе ж вважав можливим таке співробітництво. Більшість у партії йшла за вказаним ним напрямом. Добровільною формою, запропонованою для спільного господарювання представника дрібного капіталу, Ленін після тяжкої війни прагнув уникнути її нового етапу, громадянського протистояння, виключивши силові форми підпорядкування, «поки масове застосування машин у землеробстві не переробило селян» [32, 57 – 84]. Замість силових форм він намагався пояснити представникам дрібного капіталу перевагу й вигоду в майбутній

індустріальній радянській країні для кожного. Однак прагнення до особистої користі завжди переважувало. І сьогодні у цивілізаційному світі (в новій набагато вищого рівня культури у країні) особиста вигода заважає вирішити завдання для всього людства. Наприклад, парникова проблема в сучасному світі поставила Кіотський протокол головною умовою виживання людства, проте навіть у самій Японії, де його підписували різні держави, існує неподолана система знищення китів та всієї морської фауни з боку флоту цієї країни, який застосовує найновіші технології для виловлення всього живого в океанах і морях. Особиста вигода більше ніж усе інше у формі капіталістичного підприємництва переживає в суспільстві, котра ще не пережита людством, навіть у найбільш передових державах.

Пояснити представникам дрібного капіталу про переваги розвитку держави перед особистими вигодами в патріархальній країні було неможливо. Однак завдяки підтримки у партії Ленін схилив ухвалити на IX з'їзді резолюцію меншості для затвердження дій більшовиків у напрямі добровільного кооперування без волвиконкомів. Він знову й знову закликав до взаємовідносин із представниками дрібного капіталу, незважаючи на відкинуті ними пропозиції: в 1918 р. взяти участь у формування мережі виробничо-споживчих комун, у 1919 р. ввійти в систему єдиної кооперації, весною 1920 р. об'єднати всю останню у Центроспільку [33, 97]. Всі пошуки Леніна для відносин засновувалися на розумінні природи дрібного капіталу щодо підпорядкованого силі (з досвіду короткотермінових взаємодій із останнім, пов'язаних із Червоною Армією, котра займаючи відповідну територію в громадянській війні, впливала на його представників у справі співробітництва їх із більшовиками). Цей досвід «зацікавленості» Ленін поклав в основу розуміння поведінки представників дрібного капіталу і в господарських,

розглядаючи перемогу у війні як важливу силу. Проте він резолюцією меншості привів РКП(б) до глибокої кризи в 1920–1921 рр., «на яку наштовхнулися більшовики усередині країни» [34, 534].

Однак, незважаючи на такі тяжкі наслідки, щоб уникнути кровопролиття, Ленін 21 квітня 1921 р. у праці «Про продовольчий податок» продовжував закликати населення до добровільного кооперування для індустріалізації. Він зазначав: «Величезну роль у справі здійснення переходу до великого виробництва повинна відіграти кооперація, котра полегшує організацію мільйонів дрібних виробників та населення й їх перехід до великого виробництва на началах добровільного об'єднання» [35, 205 – 245].

Володіючи досвідом приватногосподарського розвитку радянської країни після внутрішньої кризи, Ленін у 1923 р. додав у дальшу програму більшовиків важливу складову в перетворенні суспільства (дві програми розвитку: на одне–два десятиліття та на епоху) [18, 383 – 388]. Він уточнив дальший розвиток радянської держави до соціалізму: «Необхідна ціла історична епоха» (але після здійснення індустріалізації, яку треба пройти у прискореному варіанті) «за одне–два десятиліття» [18, 383 – 388]. Ленін вказав на подолання дрібного капіталу як головної перешкоди на шляху модернізаційного розвитку держави. Але головне перед «поголовною кооперацією населення» для індустріалізації країни він заповів, щоб влада після побудови радянського соціалізму, «особливої історичної епохи» [18, 383 – 388] – індустріалізації – шукала взаєморозуміння з представниками приватногосподарських форм виробництва. Ленін зазначав, що потрібна ціла смуга культурного розвитку, що неп являє собою прогрес, оскільки пристосовує радянську владу до рівня самого звичайного селянина; його треба вміти поєднати з революційним розмахом [18, 383 – 388]. Він підкреслював, що необхідно саме завдяки непу будувати нове суспільство,

щоб, сприяючи кооперуванню представників дрібного капіталу, у подальшому через різні форми кооперації пристосовувати кожного для будівництва соціалізму на епоху (як зазначав Маркс, у перехідній формі розвитку суспільства «ми будемо використовувати кооперацію» [36, 361]).

Таким чином, у своєрідному історичному розвитку (жовтневого напрямку) СРСР зможе вийти на необхідний цивілізаційний рівень із соціальними формами для суспільства трудящих. Лозунг, указаний Леніним ще по VIII Всеросійському з'їзді (22 – 29 грудня 1920 р.) в період перелому (способом «поголовної» кооперації) населення для індустріалізації, для досягнення соціалізму, звучав: «Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» [37, 28 – 36]. Він утверджував підпорядкування всього населення завданням індустріалізації як головної мети радянського соціалізму. А для дальшої побудови радянського суспільства «на епоху» Ленін уже вбачав допомогу приватногосподарських форм як найбільш ефективних (в економіці), оскільки вони є під керівництвом влади найкращим двигуном для підвищення продуктивності країни. Передбачена ним побудова соціалізму на епоху може здійснитися у Росії до 2023 р., незважаючи на зникнення СРСР.

В осмисленій Леніним далекій перспективі соціалістичного майбутнього, заснованого на кооперуванні, котре він намагався провести на практиці в 1920 – 1921 рр., було приховане ключове завдання як для здійснення індустріалізації держави, так і для побудови соціалізму на «епоху». Розуміння таких теоретичних основ для багатьох революціонерів на початку 1920-х рр. було приховане. Адже населення країни ставало жертвою заради майбутнього суспільства. Тим, що жили у найбільш важких умовах, коли треба було віддати все для побудови основ фундаменту індустріальної країни, крім лозунгів «про світле майбутнє», більшовикам було нічого запропонувати. Щоб здійснити грандіозну зміну

неграмотної сільськогосподарської країни, потрібна була система диктатури (державно-монополістичної форми управління) та дисципліна для підпорядкування. Всі засоби, крім дуже невеликих зарплат, керівництво країни було зобов'язане витратити на модернізацію держави. Було визначено оптимальну колективну форму управління для того, щоб встигнути створити в короткі терміни європейський рівень технічного озброєння країни з відповідною машиною репресій для підпорядкування. Радянська влада пожертвувала величезною частиною свого народу, щоб у найкоротші строки побудувати індустріальну могутність. Усі верстви населення, котрі протистояли більшовицькій побудові радянської держави, – інтелігенція, церковники (які представляли ідеологічну форму боротьби), представники дрібного капіталу – були пущені під ніж для термінового створення індустріальної країни. Тільки більшовицька влада в умовах ХХ ст. змогла взяти всі внутрішні ресурси у представників капіталу (дрібного в тому числі) й стати до 1930-х рр. необхідною політичною силою, здатною (у жовтневому напрямі історичного розвитку) до самостійної побудови незалежного суспільства, на жаль, із тоталітарною державно-монополістичною формою управління.

А протистояння Леніна на IX з'їзді РКП(б) силовим формам для кооперування всього населення є свідчення того, як у найскладніший період переходу до мирного будівництва він примусив відмовитися від останніх, незважаючи на всі висловлювання соратників по партії, котрі йому протистояли. Він залишився ініціатором агітації та роз'яснення переваги індустріалізації для розвитку держави і добровільної форми кооперування населення.

Така настійлива політика Леніна була можлива за його присутності в партії. Його перелом населення у 1920–1921 рр. з допомогою добровільного кооперування в єдину кооперацію Центроспільки був

доказовим свідченням усвідомленого вибору РКП(б) – мети взаємовідносин із представниками дрібного капіталу, незважаючи на складні умови після громадської війни, коли дуже потрібна була швидка відбудова господарства. Дослідники радянської історії не помічають цього факту у більшовиків.

Основаючись на нових архівних даних про радянське будівництво, зокрема про ленінський перелом населення в 1920 р., історикам важливо сформулювати це явище та його технологію – «добровільну форму кооперування» у відношенні представників дрібного капіталу для оцінки тоталітарної держави. Тоді мету індустріалізації країни можна розглядати через засоби в досягненні одержавлення й способи його здійснення як добровільні у 1920 р., так і силові в 1930-х рр.

Хотілося б зафіксувати такий вибір більшовиків в історичному процесі, незважаючи на загрозу відкритого протистояння дрібних виробників, уміло організованих приватним капіталом (після їх успішного організованого саботування радянського об'єднання у 1918 – 1919 рр.). У 1920 р. вони все ж пішли на «поголовне кооперування» населення з допомогою «добровільних форм», відкинувши на IX партійному з'їзді силові.

Послідовні події в кооперуванні населення свідчили про тривалу боротьбу з дрібним капіталом в ім'я виключення тоталітарних форм. Тим самим більшовики надали вибір останньому приєднатися до індустріалізації країни або зникнути з її шляху. У капіталістичному розвитку дрібний капітал ще більш швидко знищується фізично в умовах природної конкуренції з великим капіталом через його нещадне розорення (часто з жертвами). В Європі не було такого розвитку дрібного капіталу: великий швидко зростав та монополізував той, що залишився. У великій за масштабними присутності дрібного капіталу в Російській імперії

відбувався його широкий опір індустріалізації як у капіталістичний період, так і в радянський. Саме він у його великому прояві в суспільстві й виявляв специфічний шлях розвитку Російської імперії та СРСР і визначав їх своєрідність серед інших країн, особливо європейських. Тому для підпорядкування такої маси самобутнього населення й вимагалися особливі форми, котрих не було у самодержавства, особливо в період Миколи II за його ліберального управління країною. Тоталітарна система управління для підпорядкування представників дрібного капіталу, таким чином, стала своєрідністю (через довгий для неї перехідний період). Але останні не була метою управління як для Столипіна (з його відомими галстуками, засланнями та тюрмами), так і для більшовиків. Вона стала останнім засобом, до котрого вони звернулися після провального добровільного кооперування населення у 1920 – 1921 рр. та приватногосподарського розвитку до 1930-х рр. Усі 1920-і рр. більшовики ще намагалися за заповітами Леніна добровільно об'єднати в кооперативи представників дрібного капіталу для індустріалізації країни.

Дрібний капітал, який завжди знаходився максимально у прихованому становищі в державі, у такій селянській країні є головним широкомасштабним гальмом для модернізаційного розвитку у перехідному періоді від феодально-капіталістичних відносин до індустріальних. Тому що тільки в цьому переході на ранній стадії розвитку нових відносин дрібний підприємець в певних умовах мав можливість максимально нагромаджувати собі первісний капітал способом «ловлі рибки у каламутній воді», не виплачуючи або обмежено виплачуючи податки та експлуатуючи інших дрібних виробників (найманих) у своїй вотчині. Тому його боротьба за вищевказані умови мала такий жорсткий характер з будь-якою владою – радянською і нерадянською – проти індустріальної модернізації для продовженого перебування в перехідній

стадії капіталістичного розвитку (за ще нерозвинутого великого капіталу й відсутності державно-монополістичної форми управління).

Прихована відкрита боротьба представників дрібного капіталу тривала до 1930 рр., а потім вона поверталася, як реванш за втрачене в 1941–1944 рр., у холодній та інформаційній війнах, до своєї перемоги, поки існує перехідний період до модернізаційних форм – індустріальних, інноваційних.

Специфіка економіки з нерозвинутим великим капіталом на початку ХХ ст. (котрий у ранній стадії розвитку не може ще все монополізувати й підпорядкувати) і відсутність державно-монополістичної форми управління відкривають небезпечне поле активної та непередбачуваної діяльності для створення хаосу, який вигідний у першу чергу дрібному капіталу.

Протистояння державно-монополістичній формі управління представників дрібного капіталу до 1917 р. було продиктовано відсутністю міцного становища в суспільстві. Вони прагнули зайняти з допомогою нагромадження капіталу у своїй дрібнотоварній вотчині стаłe місце, поки влада не підпорядкувала їх собі (або одержавить на фабриках і заводах експлуатованих ними інших дрібних виробників). Представники дрібного капіталу боялися також великого, котрий їх вотчину монополізує, як й їх самих.

Однак більш агресивне їх протистояння почалося після жовтня 1917 р., коли більшовики, знищивши великий капітал, залишили дрібний для співробітництва з ним. Вивільнене поле діяльності від великого капіталу та диктатури пролетаріату, котра ще не оформилася в державно-монополістичну форму управління (пролонговану громадянською війною до 1920 р.), дало йому додаткові можливості нагромадження у хаосі воєнних дій. VIII з'їзд РКП(б) 18–23 березня 1919 р. дозволив виробництво дрібних капіталістів для потреб Червоної армії [36] й виготовлення товарів

першої необхідності. Надія більшовиків під своїм управлінням і керівництвом утримувати антагоніста радянської влади в період підготовки одержавлення дрібних виробників у його вотчині була безглуздою. Дрібний капітал навіть за тимчасове управління в господарстві країни, запропоноване у 1918 р., не став співробітничати з радянською владою, щоб поголовно всіх кооперувати та знищити таким чином власну систему виробництва представники дрібного капіталу, відкрито не суперечачи радянській владі в 1918–1919 рр., відстоювали винятково свої інтереси, гальмуючи боротьбою (саботажем або активною протидією) всі процеси для переведення приватних підприємців у комуни, кооперативи й колгоспи. Вони всіма засобами в період появи надій більшовиків на чолі з Леніним на спільне співробітництво віддаляли індустріалізацію у державі та тим самим продовжували свій період нагромадження капіталу.

Дрібний капітал свідомо перепиняв шлях розвитку країни до її етапу – індустріалізації (капіталістичної або радянської), й тому треба було знищити його протиборну силу та вказати йому на підпорядковане місце. За будь-якої влади представники дрібного капіталу боролися за своє існування проти їх підпорядкування через одержавлення радянській владі або великому капіталу без можливості додаткового нагромадження. Не вписуючись у плани останнього, вони вимушено віддавали йому свою вотчину у дрібному виробництві. Дрібний капітал у більшості випадків повністю знищувався монополіями, введенням його у вотчину нагромадження великого капіталу.

Альтернативи знищеного дрібного капіталу в Російській імперії не було. Спрямувати її до модернізації можна було тільки через підпорядкований одержавленню дрібний капітал, котрий добровільно на це не йшов, а організував (завдяки своєму широкому розповсюдженню)

повсюдний великий опір. Дрібнобуржуазна держава не могла існувати в масштабах імперії, їй необхідні менші розміри, роздрібненість. Тому самодержавству до 1917 р. неможливо було справитися з дрібним капіталом; воно не змогло вирішити це завдання. Більшовики дали йому розвинути у 1918–1920 рр., і тоді їх спроби до здійснення останнього в 1920 р. було зламано. Неп у тіньовому режимі ще більше дав можливість зміцнитися дрібному капіталу.

У своїй боротьбі за існування й нагромадження дрібний капітал усе ж у першу чергу чинить опір великому, оскільки його підпорядкування (знищення) і в порівняння не йде з альтернативою з радянською формою. Безумовно, він опирався державно-монополістичному типу управління (який на нього хоче накинути влада для відібрання частини його доходу у казну на загальний розвиток суспільства). Підпорядкування державному управлінню радянської влади дрібні підприємці можуть обійти в тіньовому режимі. А перед монополією великого капіталу вони безсилі. Наприклад, в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. масштаб дрібнотоварного виробництва був основним для одержавлення доходів у казну, котрі держава не могла мати. Дрібний капітал у своїй вотчині намагався, але не міг піднятися до рівня великого навіть шляхом надексплуатації (не вистачало сировинної бази, крім сільськогосподарської, у той час). Тому він був здобиччю для великого капіталу. Але, одержавши від радянської влади безконтрольне підприємницьке нагромадження в початковій стадії капіталістичних відносин у країні, представники дрібного капіталу активно експлуатували в своїй вотчині залежних від них виробників, щоб встигнути максимально нагромадити, поки не почалася індустріалізація (поява великого радянського капіталу).

Занепокоєння дрібного капіталу про можливу дальшу відсутність у нього нагромаджень у своїй вотчині (в радянський період) створило таке

протистояння, яке у 1920 р. в нових, більш серйозних масштабах уже загрожувало радянській владі новою громадянською війною у країні під час переходу до індустріалізації.

В Європі великий капітал, котрий швидко розвивався, поставив перешкоду зростанню сили дрібного. У Російській імперії тривалий опір самодержавства реформам для капіталістичних відносин створив специфічні умови для надактивного дрібного капіталу (у відсутності неформованого на початку XX ст. великого).

А в розвитку, наприклад, України дрібнотоварне виробництво ще більше зростало в умовах майже повної відсутності національного великого капіталу до 1917 р. Такі умови дали можливість ще успішного його розвитку у тіньовому напрямі у період радянської влади, коли більшовики знищили представників великого капіталу.

В Російській імперії Лютнева революція тільки дала поштовх для оформлення політичної сили буржуазії. Ленін та партія змогли замінити буржуазну епоху розвитку (з її конкурентною боротьбою за владу у відсутності державно-монополістичної форми управління) диктатурою пролетаріату для здійснення якнайшвидшої індустріалізації країни, але все ж після неї заповідали повернулися до приватновласницької системи. В Російській імперії не склалися через самодержавство умови, у котрих державна влада самостійно повинна була розвинути капіталістичні форми. Запізніла Лютнева революція в усій специфіці складних подій, що створилися, не могла у силу об'єктивних даних швидко розвинути буржуазну політичну культуру в країні, партійну демократію капіталістичного ладу. У політичних умовах, які не склалися, буржуазні партії змогли тільки активно конкурувати і спрямували на це всі свої зусилля замість того, щоб запобігти, возз'єднавшись, революційному процесу. Ленін із більш організованою партією взяв владу й у дальшому

мав намір створити державно-монополістичну форму управління з присутністю дрібного капіталу. Він пояснив заміну в 1918 р. соціальної революції 1917 р. на держкапіталізм як вигіднішу систему для розвитку країни у момент складної ситуації, але не був підтриманий представниками дрібного капіталу для спільного господарювання через посилений контроль радянської влади на кооперативних підприємствах. Інфантильність великої буржуазії Ленін визначив, а активність дрібної він не помітив, котра ні на які форми співробітництва під час одержавлення своєї вотчини не йшла та не йде. Він тільки як факт зафіксував після перелому в 1920–1921 рр., що зіштовхнувся на найвищу форму опору усередині країни [34, 534] і на нього відповів висновками у 1923 р. про те, що будуть дві форми подолання останнього для радянської держави. Вони і стали головним підсумком жовтня 1917 р.; через них надавалася можливість створення незалежної форми розвитку країни завдяки індустріалізації 1930-х рр. Вона й дала можливість відстояти свою сировинну базу в Другій світовій війні завдяки тоталітарній формі управління.

Остання у радянській державі стала єдиною можливою для організації перетворення населення для індустріалізації. Спроба більшовиків добровільно кооперувати представників дрібного капіталу в 1920–1921 рр. та їх наступні форми у 1920 рр. показали їм даремно прикладені зусилля, щоб уникнути багатомільйонних жертв під час знищення дрібного капіталу. Масові жертви не були поставленою метою більшовиків. Вони стали засобом для досягнення завдання – необхідної індустріалізації держави. В боротьбі за її нездійснення представники дрібного капіталу стоїли на смерті перед радянською індустріалізацією, що насувалася, як великий капітал, котрий знищить дрібний. Тільки завдяки тоталітарним формам управління радянська влада змогла здійснити свій намір

у 1930-х рр. Більшовики взяли відповідальність за швидку побудову індустріальної держави і виконали її в дуже складних умовах без особистих вигод для себе.

В історії будівництва радянської держави політика кооперування населення стала визначальною подією для здійснення завдання індустріалізації й соціальної рівності для народу і фактором, із допомогою якого були одержані внутрішні ресурси дрібного капіталу, котрі вивели країну на широкий шлях прогресивного сучасного розвитку з інноваційними технологіями. Ці складові неможливо недооцінити як винятковий ленінський теоретичний план перетворення та сталінський план його втілення.

Джерела та література

1. Туган-Барановский М. В поисках нового мира. Социалистические общины нашего времени. – Москва, 1919. – С. 7, 9; Социальные основы кооперации. – Москва, 1922. – С. 4, 11.
2. Чаянов А. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации / Избранные произведения. – Москва, 1996. – С. 189, 263.
3. Кондратьев Н. О крупно-крестьянских хозяйствах // Доклад в Комиссии по подготовке реформы. – Петроград, 1917. – С. 310.
4. Поляков Ю. А. Переход к нэпу и советское крестьянство. – Москва, 1967; Генкина Э. Б. Переход советского государства к новой экономической политике (1921–1922). – Москва, 1954; Дмитриенко В. П. Советская экономическая политика в первые годы пролетарской диктатуры. Проблема регулирования рыночных отношений. – Москва, 1986.

5. Архипов В. А., Морозов Л. Ф. Борьба против капиталистических элементов в промышленности и торговле. 20-е – начало 30-х годов. – Москва, 1978. – 265 с.; Берхин И. Б. Некоторые вопросы историографии новой экономической политики в СССР // Вопросы истории СССР. – 1961. – №3. – С. 34 – 48; Климов Ю. Историография новой экономической политики // Вопросы истории КПСС. – 1966. – №5. – С. 24 – 29; Задавысвичка Ю. Борьба с частным капиталом в промышленности и торговле Крыма (1921 – 1932 гг.). Автореферат дис. к.и.н. – Харьков, 1980; Турченко Ф. Г. Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине. – Киев; Одесса, 1987.
6. Селунская Н. Изменение социальной структуры советского общества 1921 – середина 30-х годов. – Москва, 1971. – 297 с.
7. Степин А. П. Социализм и средние слои города. – Москва, 1975; Социалистическое преобразование общественных отношений городских средних слоев. – Москва, 1975; Лежакова Э. Р. Опыт КПСС по приобщению мелкой буржуазии города к строительству социализма. – Москва, 1970; Бузлаева А. И. Ленинский план кооперирования мелкой промышленности. – Москва, 1969; Егоров В. Г. Социалистическое преобразование: кооперирование кустарей и ремесленников в СССР: Автореферат дис. к.и.н. – Москва, 1985.
8. Селунская В. М. Социальная структура советского общества. – Москва, 1987. – С. 286; Селунская В. М. Ленинское учение о кооперации и современность. – Москва, 1989. – С. 64; Данилов А. Н. Переходное общество. Проблемы системной трансформации общества. – Москва, 1997. – С. 430.
9. Волкогонов Д. А. Триумф и трагедия. Политический портрет И.В. Сталина. В 2-х кн. – Москва, 1989.

10. Пиріг О. А. Ринов і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996.
11. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
12. Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921 – 1928): історико-теоретичний аспект. – К., 2003.
13. Григорова В. Кустарные промыслы Черноземного Юга России и их роль в создании заводской металлургической базы. Середина XVII – сер. XVIII вв. (канд. дис. 2006); Анисимова О. Кустарные промыслы Симбирско-Ульяновского Поволжья конца XIX – второй половины XX вв. (канд. дис. 2003); Ермишина А. Кустарное производство: этнологические аспекты. На материалах Центрально-промышленной области конца XIX – начала XX вв. (канд. дис. 1999); Лактюнкина Т. Кустарно-ремесленное производство и промыслы на Южном Урале в конце XIX – начале XX вв. (канд. дис. 2003); Блохин И. Мелкое и среднее предпринимательство в социальной структуре современного российского общества (канд. дис., 1997); Николаев О. Мелкая промышленность и кустарные промыслы Сибири в советской кооперативной системе 1920 – середина 1930 гг. (докт. дис., 2000).
14. Столипінські реформи повинні були еволюційним шляхом розвинути у суспільстві лад «цивілізованих кооператорів», за висловленням В. Леніна, і за допомогою впливу державно-монополістичного управління в країні та швидкими темпами спрямувати цей високий рівень у майбутньому до соціальних удосконалень, перемагаючи протистояння великого й дрібного капіталу. За капіталістичних умов на початку XX ст. Столипін боровся в першу чергу за створення матеріальної основи для експорту хліба.

15. Девятый съезд Российской коммунистической партии. Стенографический отчет. 29 марта – 4 апреля 1920 г. – Москва, 1920. – С. 17 – 18.
16. У працях «Проект декрета о потребительных комунах» у грудні 1917 р., 1918 р. «О «левом» ребячестве и о мелкобуржуазности», в 1919 р. «Заметки о кооперации», «Экономика и политика в эпоху диктатуры пролетариата»; у декретах радянської влади в 1920-х рр. «О сельскохозяйственных и промысловых кооперативных организациях», «О финансировании кооперации»; у програмній праці щодо побудови соціалізму в окремо взятій країні «О кооперации» в 1923 р.
17. Ленин В. И. Проект декрета о потребительных комунах // Ленин В.И. – ПСС. – Т.35. – С. 206 – 210.
18. Ленин В. И. О кооперации // Ленин В.И. – ПСС. – Т.45. – С. 369 – 377.
19. РДАЕ. – Ф. 484. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 2.
20. РДАЕ. – Ф. 484. – Оп. 1 – Спр. 138. – Арк. 224.
21. Поляков Ю. А. Новые направления научной деятельности // Отечественная история. – №1. – 2007. – С. 215.
22. Лихачев Д. Новая концепция истории // Новая и новейшая история. – №3. – 2007. – С. 37.
23. Пожишайло П. А., Шелохаев В. В. Петр Аркадьевич Столыпин. Интеллект и воля. – Москва, 2005. – С. 238.
24. Ленин В. И. Доклад на IV конгрессе Коминтерна «Пять лет Российской революции и перспективы мировой революции» // ПСС. – Т.45. – С.278-294; О продовольственном налоге // ПСС. – Т.43. – С. 205 – 245.
25. Наприклад, Україна на сучасному відрізку часу стоїть перед такою ж дилемою, якщо не зможе створити відповідну модель державно-

монополістичної форми управління, відмінної від ліберальної на перехідному етапі розвитку, а також може не відстояти свою незалежність та перетворитися в умовах інформаційних і сучасних технологій у сировинний придаток Євросоюзу або США.

26. Пантин И. К. Рецензия на книгу Ю. И. Иванова «Социальная история России в свете трансформации экономических отношений сер. XIX – XXI вв.» // Вопросы философии. – №8. – 2008. – С.89.
27. РДАЭ. – Ф. 484. – Оп. 1. – Д. 157. – Л. 129-130; ЦДАВО України. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 5356. – Арк. 1-12.
28. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 12. – Д. 685. – Л. 14.
29. РГАСПИ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Д. 2576. – Л. 39.
30. ЦДАВО України. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 5356. – Арк. 11 – 14.
31. Низова Л. Интеграция мелкого производителя в советскую систему. Дис. д.и.н. – 2008. – С. 176.
32. Ленин В. И. X съезд РКП(б) // Ленин В.И. – ПСС. – Т. 43. – С. 57 – 84.
33. Нізова Л. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську соціально-економічну систему. – К., 2006. – С. 97.
34. Ленин В. И. О продовольственном налоге // Ленин В. И. Избранные произведения. – Т. 3. – С. 534.
35. Ленин В. И. О продовольственном налоге // Ленин В. И. – ПСС. – Т.43. – С. 205 – 245.
36. Маркс К. Письмо Августу Бебелю 20 – 23 января 1856 года // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. 2 изд. – Т. 36. – С. 361.
37. VIII Всероссийский съезд Советов рабочих, крестьянских, красноармейских, казачьих депутатов. Стенографич. отчет. – Москва, 1921. – С. 28 – 36.

Л. Низова

Мелкий капитал в 1920–1921 гг. в советском обществе: попытка поголовного «добровольного» кооперирования

В статье рассматривается попытка всеобщего «добровольного» кооперирования мелкого капитала в 1920–1921 гг. Автор убедительно отстаивает положение о том, что в истории советского государства политика кооперации населения была определяющим событием для осуществления задач индустриализации и социальной равности народа.

всеобщее кооперирование, индустриализация, мелкий капитал

L. Nizova

Small Capital in 1920–1921's in Soviet society: an attempt polls «voluntary» cooperation

In the article the attempt of universal «voluntarily» co-operation of shallow capital is examined in 1920–1921 The author of ubiditel'no defends position that in history of the soviet state of politician of co-operation of population was a determining event for realization of tasks of industrialization and social ravnosti people.

universal co-operation, industrialization, shallow capital